

بخش دوم
حواشی نویسی

به نام خالق نیایه ما

مقدمه

در کتاب سال پیش با برخی اصطلاحات ابرار اولیه خوشنویسی آشنا شدید. همچنین چهار گونه از گونه های مختلف هنر خوشنویسی در ابتدای درس با معرفی گردید و به اختصار سیر پیدایش کاربرد های هر یک را آموختید. اکنون در این کتاب بنیم تا شمارا با چند ابرار دیگر هنر خوشنویسی آشنا کنیم.

آموزش هم زمان خوشنویسی (خط درشت) و تحریری و مستعلق (خط ریز) همرا با یک نوع خط در هر درس تجربه موافقی است که در کتاب امسال نیز دنبال خواهیم کرد و از درس دوم مشق عملی سطر نویسی پیکیری خواهد شد.

پویستکی در تمرین و تمرکز پیرامون مطالب نظری کتاب به شما کمک خواهد کرد تا خوشنویسی را بهتر فراگیرید و در آینده های نزدیک ضمن بهره مندی از خطی خوش شناخت قابل قبولی از این هنر اصیل داشته باشید.

درس اول

آشنایی با ابزار خوشنویسی

در پایان این درس شما منتظاری و:

- برخی ابزار خوشنویسی را بشناسید .
- در انتخاب و استفاده از ابزارهای مختلف خوشنویسی مهارت نسبی داشته باشید .
- روش صحیح نشستن هنگام خوشنویسی رعایت کنید .
- میراث فرهنگی خود را بشناسید و به آنها احترام بگذارید .

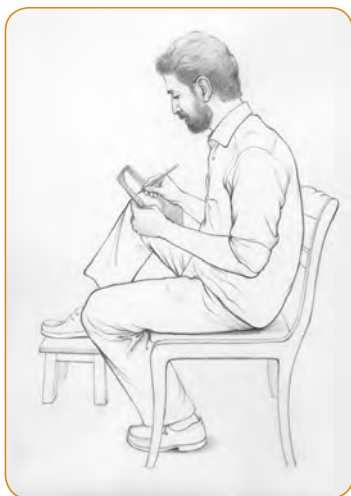
آیا تا به حال هنگام خوشنویسی به شیوه نشستن خود و چگونگی به دست گرفتن قلم و حالت قرار گرفتن کاغذ در مقابل خود دقت کرده‌اید؟ آیا می‌دانید این موارد چه تأثیری در خوشنویسی شما دارد؟

علاوه بر نحوه صحیح به دست گرفتن قلم که قبلاً آموختید طریقه نشستن و حالت قرار گرفتن کاغذ در مقابل دیدتان نیز بسیار اهمیت دارد.

شیوه سنتی خوشنویسی، نشستن بر روی زمین و نوشتن بر روی کاغذی است که روی پا قرار دارد. با این شیوه که زیرمشقی را با دست چپ گرفته، کاغذ را روی آن قرار می‌دهیم و روی پای راست که بالاتر از پای دیگر قرار دارد و شبیه دلخواه به آن داده‌ایم می‌گذاریم (برای افراد چپ دست برعکس این روش عمل می‌کنیم).

خوشنویسی را می‌توان روی میز تحریر نیز انجام داد. در این روش بهتر است سطحی شیب‌دار روی میز قرار دهیم و زیر دستی را روی سطح شیب‌دار بگذاریم. همچنین اگر بخواهیم روی صندلی نشسته و بدون استفاده از میز تحریر خوشنویسی کنیم، بایستی با استفاده از زیر پایی، مطابق شکل زیر عمل کنیم.

در هر حال، بایستی فاصله ۳۰ تا ۴۰ سانتی متری چشم از صفحه رعایت شود و صفحه کاملاً روبه‌روی صورت قرار گیرد و صاف باشد.

ابزار خوشنویسی

کاغذ: کاغذ ورقه نازکی است که از خمیر مواد مختلف نباتی و به رنگ‌های گوناگون تهیه می‌شود و غالباً بر آن چیزی می‌نویسند یا چاپ می‌کنند.

کاغذ خوشنویسی بهتر است نه خیلی لیز و لغزنده و نه خیلی خشک و خشن باشد تا قلم به راحتی روی آن حرکت کند و تنظیم شود.

بیشتر کاغذهای موجود در بازار از گونه‌های زیر هستند. اما گونه‌های دیگری هم وجود دارند که بیشتر دست‌سازند.

الف) گلاسه

ب) نیم‌گلاسه

ج) تحریری

زیرمشقی: زیرمشقی (زیردستی) صفحه‌ای است نسبتاً ضخیم و کمی بزرگ‌تر از صفحه مشق که از جنس چرم طبیعی، چرم مصنوعی و یا مقوا تهیه می‌گردد و کاغذ برای نگارش روی آن قرار داده می‌شود.

قلم تراش: چاقوی مخصوص تراش قلم خوشنویسی را قلم‌تراش گویند که ویژگی‌های خاصی دارد و با چاقوهای معمولی از لحاظ طرح و جنس تیغه فرق دارد. قلم‌تراش‌ها غالباً دست‌ساز بوده و در انواع یک تیغه، دو تیغه و یا چند تیغه ساخته می‌شوند.

قطزن: قطزن وسیله‌ای است تسمه‌ای شکل که قلم را در آخرین مرحله تراش روی آن قرار می‌دهند و قط می‌زنند.

قطزن را بیشتر از چوب‌های نه خیلی سخت که رنگ روشن داشته باشد می‌سازند و سطح رویی آن را با قوسی ملایم تراش می‌دهند.

خودارزیابی

- کاغذ خوشنویسی باید چه خصوصیتی داشته باشد؟
- آیا قلم تراش مانند چاقوهای معمولی است؟ چند نوع قلم تراش نام ببرید.

تجربه‌های بیشتر

- از سه نوع کاغذی که معرفی شد برگه‌ای تهیه و نوشتن روی آنها را با هم مقایسه کنید. یک نوع را که بیشتر می‌پسندید برای مشق انتخاب کنید.
- با استفاده از یک پوشه مقوایی و چند برگ کاغذ با راهنمایی معلم، برای خود زیرمشقی تهیه نمایید.

.....

.....

.....

سیاه مشق نستعلیق / اثر میرزا کاظم (درگذشت ۱۳۲۵ ق)

درس دوم

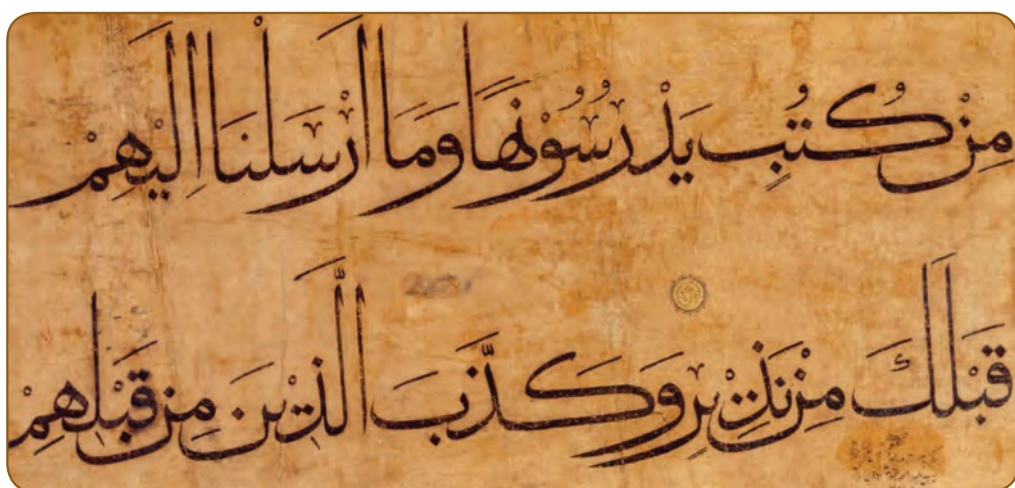
معرفی خطّ یحسان و مشتق سطر نویسی (۱)

در پایان این درس ارزشمندی‌های خود:

- خطّ یحسان را بشناسید.
- در سطر نویسی مهارت بیشتری کسب نموده باشید.

به نمونه خط زیر توجه کنید. آیا نام آن را می‌دانید؟

نام این خط، خط ریحان است. خط ریحان نیز از خطوط شش‌گانه‌ای است که این مقله (۳۲۸-۲۷۲ هجری قمری) ارائه کرد و ابن بَوَّاب (وفات ۴۱۳ هجری قمری) و بعدها یاقوت مستعصمی (۶۹۸-۶۱۰ هجری قمری) آن را کامل‌تر کردند. مشخصات خط ریحان شبیه خط محقق است؛ یعنی یک دانگ و نیم دور^۱ و چهاردانگ و نیم سطح^۲ دارد. کاربرد این خط بیشتر برای نوشتن قرآن و کتاب‌های دعا بوده و گاه برای نوشتن دیوان اشعار نیز به کار می‌رفته است. امروزه قطعات زیبایی با استفاده از خط ریحان نوشته می‌شود.

۱- دور: در حروف دایره‌ای مستقیم و معکوس و در سرفاء و قاف و واو... موجود می‌باشد. در این حالت برخلاف سطح، قلم به‌زمری به‌صورت دور حرکت می‌کند.

۲- سطح: حرکات راستی که با قلم در خط ایجاد می‌شود (افقی، قائم، مایل) را سطح می‌گویند. در این حالت، خشکی مطلوبی در حرکات احساس می‌شود مانند قسمت آخر مدهای کامل اصلی مانند: ب، ف، ت، و...

خوشنویسی کنید

بادقت در سطرهای زیر آنهارا مشق کنید.

اول دستبزه نام ایزد دانا

اول دستبزه نام ایزد دانا

اول دستبزه نام ایزد دانا

دل سزا پر دہ محبت است

دل سزا پر دہ محبت است

دل سزا پر دہ محبت است

: بہار توبہ ایام جو اپنے است

بہار توبہ ایام جو اپنے است

بہار توبہ ایام جو اپنے است

ای که دستت می‌سد کاری بکن

لر که دستت برده کبر

ای که دستت میرسد کاری بکن

جوانا سرمتاب از پند پیران

جوانا سرمتاب از پند پیران

جوانا سرمتاب از پند پیران

خودارزیابی

- خط ریحان به کدام خط شبیه است؟
- در خط ریحان دور بیشتر است یا سطح؟
- دهانه حرف «ل» چند نقطه است؟

تجربه‌های بیشتر

- سعی کنید نمونه خط تحریری سرمشق‌ها را با رعایت تناسب و دقت بنویسید.
- خط ریحان را با خط‌هایی که تا به حال شناخته‌اید مقایسه کنید. علاوه بر خط محقق به کدام خط دیگر بیشتر شباهت دارد؟

.....

.....

.....

.....

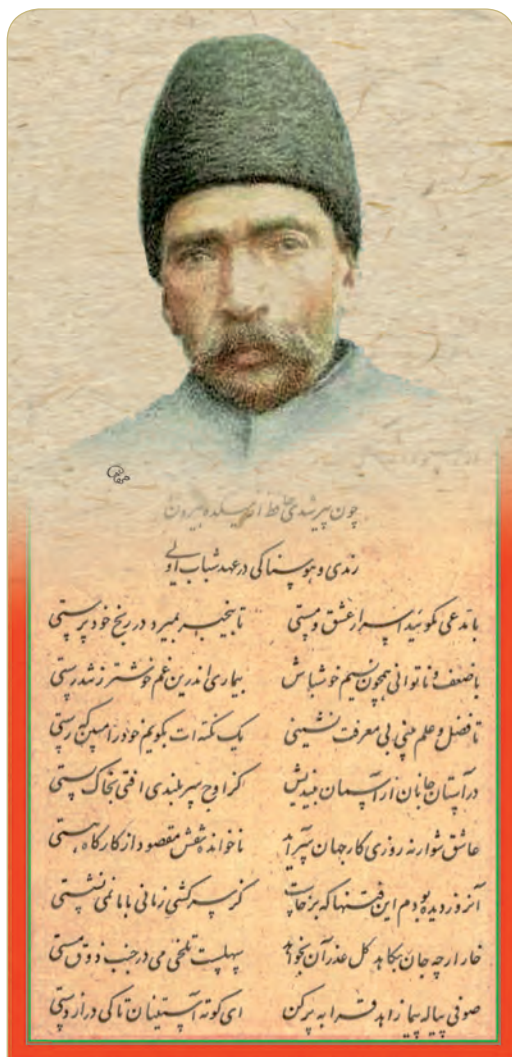
.....

.....

مشاهیر هنر خوشنویسی

میرزا محمد رضا کلهر (۱۳۱۰-۱۲۴۵ ق)

میرزای کلهر از خوشنویسان بنام تاریخ است که با بهره گیری از نوع خود نوآوری هایی در خط نستعلیق پدید آورد و توانست از این خط در چاپ سنگی استفاده نماید. از این هنرمند فرهیخته آثار بسیاری به یادگار مانده از آن جمله کتابت روزنامه وقایع اتفاقیه، چند شماره روزنامه شرف و شرافت، سفرنامه دوم ناصرالدین شاه به خراسان، فیض الدموع و...

درس سوم

معرفی خط توقع و مشق سطر نویسی (۲)

در پایان این درس ارزشمندی‌های خود را:

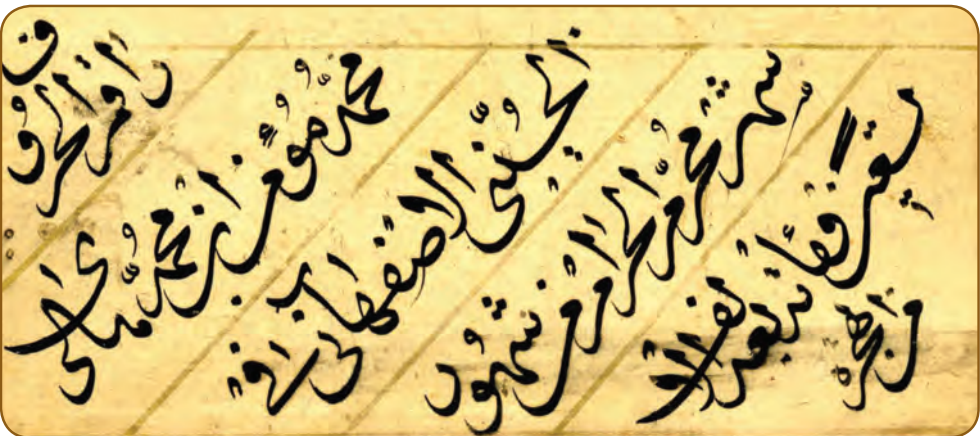
- خط توقع را بشناسید.
- با کلمات و ترکیب‌های بیشتری در سطر نویسی آشنا شده باشید.

به نمونه خط زیر دقت کنید. آیا این خط نیز از خطوط شش گانه است؟

نام این خط، خط توقیع است. سه دانگ این خط، دور و سه دانگ آن سطح است. این خط نیز یکی دیگر از خطوط شش گانه است و برای نگارش احکام قضات و توقیعات (به نامه‌ها، فرمان‌ها یا دستخط‌هایی گفته می‌شود که شاه امضا یا مهر می‌کرده) به کار می‌رفته است. همچنین از زمان یاقوت مستعصمی به بعد، نام سفارش دهنده، زمان نوشتن، نام خوشنویس و... را که در پایان کتاب‌ها و قرآن‌ها می‌آمده با این خط می‌نوشته‌اند.

خوشنویسی کنید

به نمونہ خط زبردقت و از روی آن مشق کنید.

راستی اور کہ ثوی رتسکا

راستی اور کہ ثوی رتسکا

راستی اور کہ ثوی رتسکا

علم وسیله آقدار است

علم وسیله آفتل است

علم وسیله آقدار است

دل مرگشته ما غیر ترا ذاکر نیست

دل مرگشته ما غیر ترا ذاکر نیست

دل مرگشته ما غیر ترا ذاکر نیست

چوناره طاعت امروز گیر

چوناره طاعت امروز گیر

چوناره طاعت امروز گیر

کتر از دهنی نیست مشومهر بود

کتر از دهنی نیست مشومهر بود

کتر از دهنی نیست مشومهر بود

خودارزیایی

- کاربرد خطّ توقیع را بیان کنید.
- یکی از سرمشق‌های این درس را با ترکیب دیگری بنویسید.

تجربه‌های بیشتر

- یکی از مشق‌های خود را با نمونه‌هایی که قبلاً نوشته‌اید مقایسه کنید، کدام یک به سرمشق کتاب شبیه‌تر است؟
- یک مصرع از یک شعر انتخاب کنید و آن را با خطّ تحریری بنویسید.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

سَيِّدَةُ النَّسَاءِ فَاطِمَةُ الزَّهْرَاءُ صَلَوَاتُ اللَّهِ وَسَلَامُهُ
عَلَيْهَا وَعَلَى آلِهَا وَآلِ الْأَوْلِيَاءِ الْيَوْمَ وَالْغَدَ وَالْآخِرَ

ابد کوهن الی انقراض منقرض شوند شک

عشر یقین را فیه این مستحقین ساکنان عظام

کرام منتسبین بسید **مقصود** که صدیقه

که به مظلوم و جیب با این خوف که نمایند

که هر ساله منبری را از پنجه مانع با جز و این

سدن و مانع کند مند و تعیین مقدار این ایلین

مرید منوط برای منزه منقولی شرعی است که علی

فدله استیخفافه ابر چنان و اگر قلبی با فر مانند

مشاهیر هنر خوشنویسی

میرزا غلامرضا اصفهانی (۱۳۱۰-۱۲۴۶ ق)

محمد غلامرضا در نسخ خطی از بیتیه نامشروع در دروغت از رگین کامریت
بر پیش محمدیان در اصفهان طهران آذربایجان و دیگر حکم مشعل است
مؤید سعادت قدس که است فردید بیک دگر که است سال مبارک شکر
صورت رضا سمع سمیع سرف درکت بجهت که است بر سر سینه و عیار
خدا را که پس به رحمت سعید بهین مانت بهین در غرض سکر
محمد غلامرضا از باغ ندره بود که بحسن خط مشهور در ایت فضل در معراج
در نظای از خط در نظر همزه با قیاس نیده حقیق را اخصار در زان
لمحاصات و بزل افام دروا معین شیخ حفا نردگان با مرد و جبه سال مشعل بود
دش همزه در خانه خود بختی و معین در بیت در لفظ علمین سید زان با مرد در معراج
دور او به تهر کرد که سینه برادر سعید چهارم در صفایه شیخ محمد غلامرضا از کردی
کتابه در خطه در قریه باکو امپار دارد از آنجهت است بین قریه که فرزند سعید زان است کردی
و بر خط محمدی که صفایه در قریه کرده است در تهران که از سعید زان است چهارم

شرح حال میرزا غلامرضا به خط شکسته تحریر

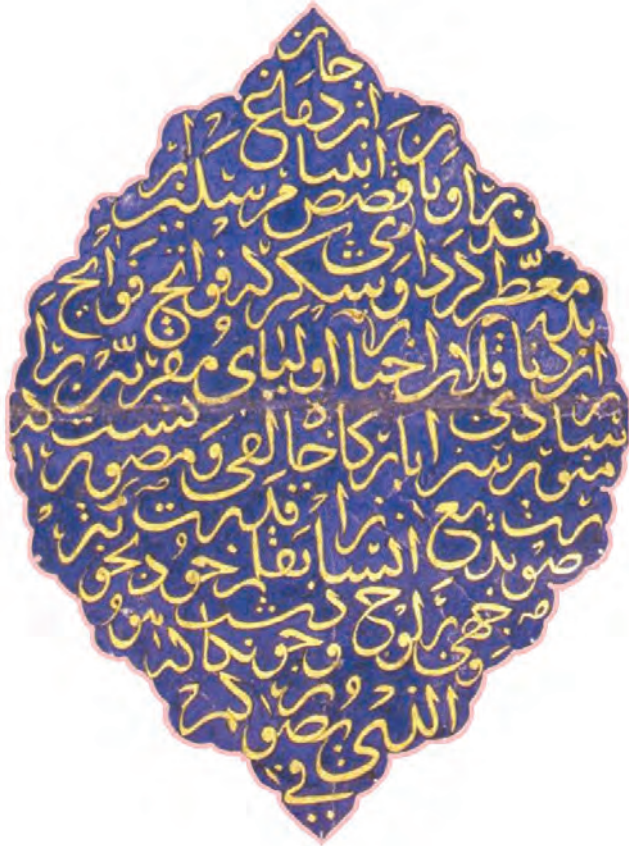
درس حمام

معدنی خط رفاع و مشق سطر نویسی (۳)

در پایان این درس شما انتظار می‌ود:

- خط رفاع را بشناسید.
- در انتخاب ترکیب سطر مهارت داشته باشید.

به نمونه خط زیر توجه کنید. آیا این خط ثلث است یا خط دیگری است؟

آخرین نمونه از خطوط شش گانه خط رِقَاع است. این خط برای نوشتن رُقعه‌ها (ورق‌های تک کوچک)، برای نگارش داستان‌ها و حکایت‌ها و نامه‌نگاری استفاده می‌شده است. رِقَاع، شباهت زیادی به خط توقیع دارد و همانند توقیع، سه‌دانگ سطح و سه‌دانگ دور دارد اما حروف آن پهن‌تر، ریزتر و کوتاه‌تر است.

خوشنویسی کنید

بادقت درنمونه خط زیر، آن را شق کنید.

شهادت عزت ابدی است

شهادت عزت ابدی است

شهادت عزت ابدی است

پیوند غسریسته به مؤنست هوش دار

پیوند غسریسته به مؤنست هوش دار

پیوند غسریسته به مؤنست هوش دار

دیو چو بیرون و در فرشته در آید

دیو چو بیرون و در فرشته در آید

دیو چو بیرون و در فرشته در آید

کس را وقوف نیست که انجام کار است

کس را وقوف نیست که انجام کار است
کس را وقوف نیست که انجام کار است

صبر نخبست و لیکن بر شیرین دارد

صبر نخبست و لیکن بر شیرین دارد
صبر نخبست و لیکن بر شیرین دارد

خودارزیایی

- کاربردهای خطِ رِقاَع چیست؟
- اولویت کشیده‌ها در سطرنویسی چیست؟

تجربهای بیشتر

- چند کلمه مشابه کلمات سرمشق‌هایی که تا به حال آموخته‌اید بیابید و خوشنویسی کنید.
- یکی از حروف الفبا را انتخاب کنید. نمونه‌های این حرف را در هفت نوع خطی که تا به حال شناخته‌اید بیابید و آنها را با یکدیگر مقایسه کنید.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

وتمت كلمته بربك صدقا وعدلا لا مبدك

لكلماته وهو السميع العليم الحمد لله الذي

وقبنا تمام كتابنا هذا المصحف المحمدي الك

لا يائس الباطل من يزيدك ولا من خلفته ^{تتبدل}

فحكيم حميد العبد الفقير علا الدين شمس الدين محمد

الفارسي النيزي في سنة تسع وثمانين و

مشاهیر هنر خوشنویسی

عمادالکتاب، محمد حسین سیفی قزوینی (۱۳۱۵-۱۲۴۰ ش)

عمادالکتاب سراسر عمر بر بخت خود را صرف خدمت به ایران و ایرانی نمود و اولین خوشنویسی بود که کتابچه‌های «رسم‌المشوق» در آموزش خوشنویسی را تحریر کرد و با رنج فراوان به چاپ رساند. وی افزون بر خوشنویسی که در آن استادی مسلم بود، شعر هم می‌سرود و نقاشی نیز می‌کرد. کتابت شاهنامه فردوسی، ترجیع‌بند هاتف، اوصاف‌الاشراف و قطعات و مرقعات بسیار همراه با کتیبه‌هایی مانند سردر بیمارستان فیروزآبادی از یادگارهای این هنرمند شهیر است.

درس پنجم

معرفی خط تعلیق و مشق دوسطری نویسی

در پایان این درس از شما انتظار می‌ود:

- خط تعلیق را بشناسید .
- در انتخاب کشیده و ترکیب دوسطری مهارت نسبی به دست آورید .

آیا نمونه خط زیر تفاوت خاصی با خط‌هایی که تا به حال شناخته‌اید دارد؟

این نمونه خط تعلیق است. خط تعلیق خطی است با پیوستگی و اتصالات حروف و کلمات که یک دانگ آن سطح و پنج دانگ آن دور است.

نمونه‌هایی از خط تعلیق که نخستین خط تماماً ایرانی است در سندهای سده ششم و هفتم هجری و کاشی‌های تخت سلیمان (۶۷۴-۶۷۰ هجری قمری) دیده شده است. اما خواجه تاج سلمانی (قرن هشتم هجری قمری) اولین بار در اواخر قرن هشتم آن را قانونمند کرد. این خط بیشتر در نگارش اسناد، احکام و انشاهای کاربرد داشته است.

خوشنویسی کنید

از روی سرمشق های زیر تمرین کنید.

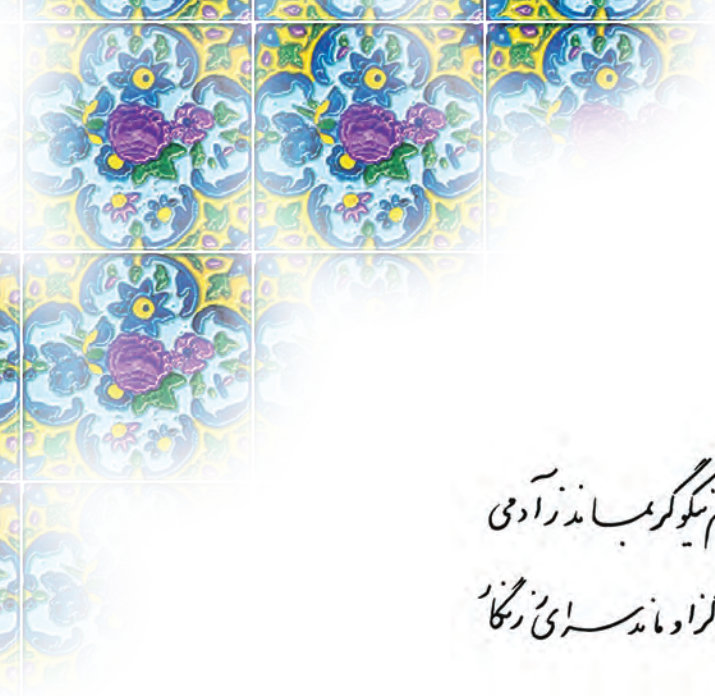
زندگی در دنیای امروز

زندگی در مدرسه اراده است

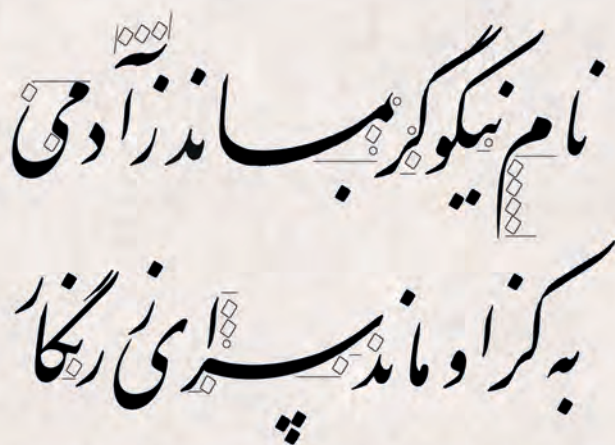
زندگی در دنیای امروز
زندگی در مدرسه اراده است

زندگی در دنیای امروز

زندگی در مدرسه اراده است

نام نیکو گریب ساز آدمی
به کز او ماند سپهری رنگارنگ

نام نیکو گریب ساز آدمی
به کز او ماند سپهری رنگارنگ

نام نیکو گریب ساز آدمی
به کز او ماند سپهری رنگارنگ

جوانا سرمتاب از پندیران
که پندیر از بخت جوان به

جوانا سرمتاب از پندیران
که پندیر از بخت جوان به

جوانا سرمتاب از پندیران

که پندیر از بخت جوان به

خودارزیا

- خط‌هایی را که می‌شناسید نام ببرید.
- نخستین خط تماماً ایرانی چه نام دارد؟
- بهترین شکل انتخاب کشیده‌ها در دوسط‌نویسی چیست؟

تجرب‌های بیشتر

- آخرین مشقی را که نوشته‌اید با اولین مشقی که در ابتدای سال تحصیلی نوشته‌اید مقایسه کنید.
- آیا خط‌های کاملاً ایرانی دیگری را می‌شناسید؟ درباره آنها تحقیق کنید.
- یک بیت از یک شعر را به شکل دوسطری در یک صفحه بنویسید.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

قطعه خط تعلیق / اثر خواجه اختیارالدین مشی گنابادی (۹۷۹-۹۴۹ ق) / کتابخانه کاخ گلستان

سیاه مشق نستعلیق / اثر میر حسین خوشنویس (درگذشت ۱۳۰۳ ق)

کتابت قویک در روشنفرازی (کتابت قویک)

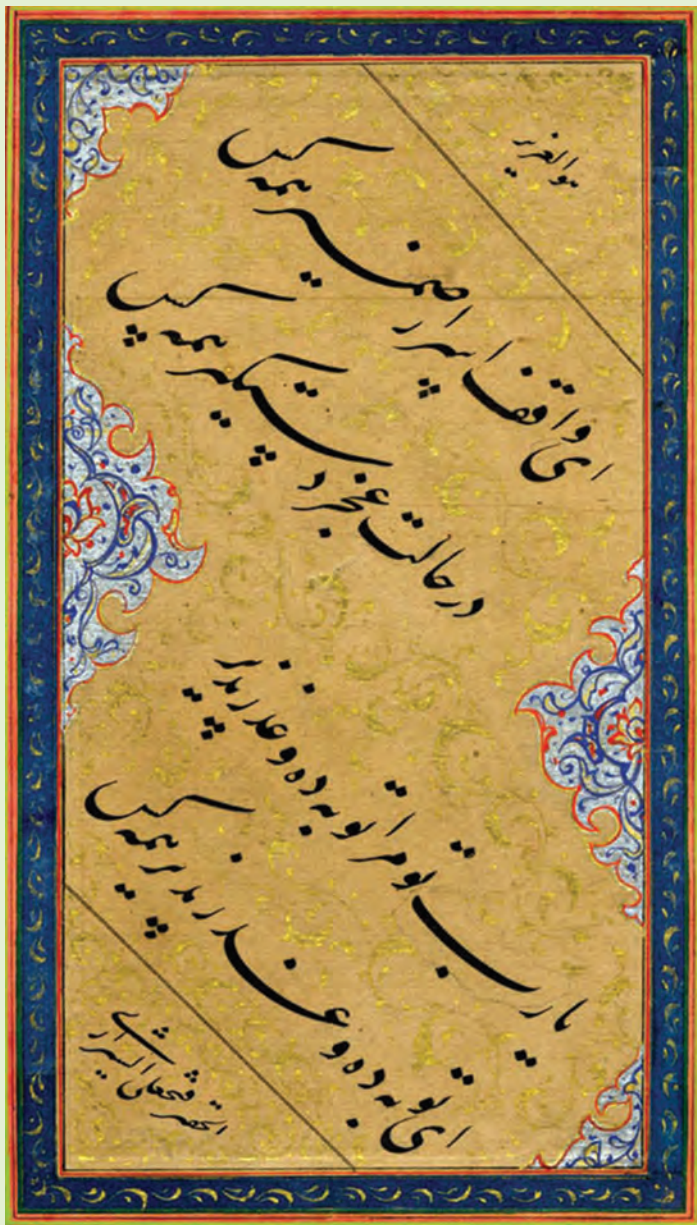
- ۱- برای تمرین فقط از مداد معمولی استفاده نمایند و از به کار بردن انواع خودکار، روان نویس و مداد ژله خودداری کنند.
- ۲- روزانه حداقل یک یا دو ساعت را به تمرین خط اختصاص داده و این کار را با دقت و به دور از عجله و تند نویسی انجام بدهند.
- ۳- در هنگام نوشتن، صحیح را مقابل صورت خود قرار بدهند.
- ۴- مداد یا خودنویس را به هر شکل که راحت هستید و عادت دارید در دست بگیرید و فقط توصیه می شود این کار به شکل با ک نوک مداد یا خودنویس به راحتی در معرض دید شما باشد.
- ۵- صحیح نویسی از جمله مواردی است که تاثیر بسزایی در پیشرفت شما دارد. سعی کنید، شکل کلمات و حروف آنها سر به شیب به سرش و بدون دخل و تصرف بنویسید.
- ۶- اشکالی را که در تمرین هر درس فرا می گیرید به مرور و در فعالیت های نوشتاری خود استفاده کنید.
- ۷- تیز و پاکیزه نویسی را همواره مد نظر داشته باشید و به تنظیم وضعیت حروف، کلمات و سطرها نسبت به یکدیگر و تنظیم جای خطی که می خواهید بنویسید نسبت به فضایی که در اختیار دارید فوق العاده دقت کنید.
- ۸- از درشت نوشتن کلمات پرهیز کرده و دست خود را به ریزنویسی که قالب زیباتری است عادت دهید.
- ۹- پیوسته نویسی ارتباط مستقیمی با خوش خطی دارد. لذا ابایی در نوشتن ابتدا اکل کلمه یا بخشهای متصل آنرا داشته و بعد سایر بخشها تا آنکه هر کس و نقطه را اضافه کرد.
- ۱۰- برای خوش خطی، علاوه بر شش عملی که همان نوشتن است، می بایستی به شش نظری نیز که دیدن خطوط زیبای باشد توجه کرد. پس از شش نظری نیز غافل نشوید.

معرف این خانه
 نوشته شایسته معلوم شده که قیصری
 و کتاب واهی که دارم دیوان حکیم من است
 تمام گفته که دارم همه بنام رجبندی
 صحتی در دست شد درم روزه درین رخصت حق و
 که غصبت گفته و کتاب تمام بر زمین و چون در
 درگی بر این مکتب مکتب که معرفت حق عقیق
 در خود مای دیگر را هم بکنیم با شکر
 و شکرانه که بفرستد که در این دور محبت
 هم در دست عید بی رجب بود عقیق
 سی قالی بعودی هر سه از جانب
 که هر خط شد و بنامت شایسته در این
 فراروش سخن را هم کرد ۳۳ به من
 ۱۳۰۹

نمونه خط شکسته تحریری

چلیپای نستعلیق / اثر میر علی هروی (۹۵۱ ق)

چلیپای نستعلیق / اثر آقا فتحعلی حجاب شیرازی

قطعه نستعلیق (سوره حمد) اثر شاه محمود نیشابوری (زنده ۸۹۸ ق)

من مطلبی را، به گمانم، از قول «رومن رولان» خواندم که گفته بود در یک کار هنری، یک درصد هنر، نود و نه درصد اخلاق، یا احتیاطاً این گونه بگوییم: ده درصد هنر، نود درصد اخلاق. به نظرم رسید که این حرف، حرف دقیقی نیست. اگر از من سؤال کنند، من می گویم صد درصد هنر و صد درصد اخلاق. اینها با هم منافات ندارند. باید صد درصد کار با خلاقیت هنری ارائه داد و صد درصد آن را از مضمون عالی و تعالی بخش و پیش برنده و فضیلت ساز پُر کرد و انباشت. به نظر من، در کار شما دو چیز اساسی وجود دارد: یکی مایه کار، یکی هم جهت گیری کار است.

از سخنان مقام معظم رهبری، حضرت آیت الله خامنه ای

معادل مصوب فرهنگستان	معادل در کتاب	واژه بیگانه	ردیف
وبگاه	وبسایت	Web site, site	۱
نگاشتارگر	طراح گرافیک	graphist	۲
قاب بندی	کادربندی	framing	۳
اندیشه، فکر، آرمان، نظر، عقیده (بنا به مورد می‌توانند یکی از این گزینه‌ها را در بافت به کار ببرند)	ایده	idea	۴
نمونک	ماکت	maquette	۵
(در اینجا) چسبانه کاری	تکه چسبانی	collage	۶
پاره چین سازی	موزائیک کاری	mosaicking	۷
گچ رنگ	پاستل	pastel	۸
رقمی	دیجیتال	digital	۹
جُنگ	آلبوم	album	۱۰
قاب تصویر، قاب	کادر	frame	۱۱
(در اینجا) مهار، تنظیم	کنترل	control	۱۲
شکل	فرم	form	۱۳

